

Frans Gregersen

Dr.phil., professor i dansk sprog, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, og DGCSS, KU
fg@hum.ku.dk

Om sprogforandring i virkelig tid

D. 16. september 2005 åbnede Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier, eller mere mundret: Sprogforandringscentret (www.dgcss.dk). Formålet med centret er at undersøge hvordan sprog forandrer sig og hvorfor.

Danmark er som sprogsamfund meget velegnet som sociolingvistisk laboratorium. Landet er af overskuelig størrelse, det er veldokumenteret både sprogvidenskabeligt, historisk og sociologisk, og der er gennemført en række undersøgelser af dansk talesprog i dets variationer, både geografisk og socialt. Alt dette gør det oplagt at bruge Danmark som udgangspunkt for at svare på grundlæggende spørgsmål om hvordan sproglig variation og sprogforandring hænger sammen.

Vi ved at sproget bruges forskelligt af de forskellige aldersgrupper, af de to eller flere køn og af socialt og geografisk forskellige personer. Men hvordan hænger det sammen med de langtrækkende tendenser i det danske sprogsamfunds forandring – fra et dialektsamfund med få store byer omkring århundredskiftet i 1900, og til et gennemurbaniseret informationssamfund med mange minoritetssprog omkring årtusindskiftet i 2000?

Gentagelse af tidligere undersøgelser

På centeret vil vi gentage tidligere undersøgelser med så vidt muligt samme informanter, vi vil supplere med informanter der har samme baggrund, og endelig vil vi afprøve en række hypoteser og fordomme på dette materiale.

Data vil komme fra omhyggelige genindspilninger af de informanter som tidligere medvirkede i syv forskellige dialektologiske og sociolingvistiske undersøgelser i forskellige dele af Danmark. Det drejer sig om:

- Vinderup, Jylland: 119 informanter båndoptaget i 1973
- Vissenbjerg, Fyn: 54 informanter båndoptaget i 1982-83; 16 af dem er blevet optaget igen i 1998-99
- Odder, Jylland: 82 informanter båndoptaget 1986-89
- København: 65 informanter båndoptaget 1986-87
- Næstved, Sjælland: mere end 160 personer medvirkede, 48 af dem er blevet optaget 3 gange 1986-90

- Køge, Sjælland: 40 skoleelever båndoptaget; 10 af dem blev optaget i 4 forskellige situationer årligt i perioden 1989-97
- DASVA (Projekt Dansk og Svensk i Akkomodation), København: 16 danske informanter båndoptaget 2000-01

Gentagelsen vil give os data om *sprogforandringer i virkelig tid*, dvs. de *samme* taleres forandrede – eller konstante – tale efter hhv. 30, 20 og 5 år.

Normalt arbejder man med aldersfordelte informantsamlinger, så man slutter fra forskellene mellem aldersgrupperne: Sådan som de unge taler, sådan bliver sproget i fremtiden når de gamle er forsvundet. Det kalder man at studere sprogforandringer i tilsyneladende tid (*apparent time*). Det vi gør er i stedet at studere sprogforandring i virkelig tid (*real time*), heraf projektets engelske kælenavn: LANCHART, Language Change in Real Time.

Supplerende nye undersøgelser

Supplerende sociolingvistiske interview fra de undersøgte sprogsamfund, også med sprogholdningsdata, skal gøre det muligt at efterprøve hvor repræsentative de oprindelige informanter egentlig var, og er, for sprogsamfundet som helhed. Endelig vil nye optagelser med personer der var for unge til at blive interviewet i de oprindelige undersøgelser, sætte næste generation af sprogforskere i stand til at præcisere billedet af det danske sprogsamfund i fremtiden.

Hvorfor forandrer sprogbrugerne sig?

Spørgsmålet om hvorfor sprogbrugere forandrer sig, kan svares ved at henvise til forskellige bestemmende faktorer. Måske er de historiske processer som det danske samfund gennemløb i løbet af det 20. århundrede, af betydning. Men måske er det i virkeligheden nok så meget nogle bevidsthedsskred af den type som muligvis skete i 1960'erne, der præger det sproglige landskab. Om det er det ene eller det andet, eller begge dele, det er spørgsmål som centret må besvare i løbet af dets levetid. De historiske processer som projektet vil studere, er: *urbaniseringen*, *ændringerne i socialisationspraksis*, og *internationaliseringen* af det danske samfund.

Labov og sociolingvistikken

Da William Labov for 40 år siden grundlagde den amerikanske sociolingvistik, kastede han sin kærlighed på det mest forsømte område inden for den datidige sprogforskning. Den samtidige amerikanske strukturalisme var optaget af at finde ud af hvordan man kunne modellere en universel grammatik, og dialektforskningen over hele verden stirrede sig blind på de geografiske forskelle på landet. Men hvad med byernes mange talere? De blev betragtet som udgørende ét stort uordentligt kaos af indvandrende dialekttalende individer eller blev set som et spredningscentrum for det standardsprog der ødelagde dialekterne. Til gengæld var der ikke mange der interesserede sig for den normdannelse der foregik og hele tiden foregår i sådanne sprogsamfund.

Labov viste vejen til en ny videnskab ved at demonstrere at omhyggeligt udvalgte, og med sociale baggrundsvARIABLE registrerede, talere kunne give os et billede af ordnet heterogenitet, en slags orden i kaos. Når man optog informanterne på bånd, som en dialektforsker ville have gjort det, men talte om dagligdags emner, som en antropolog ville have gjort det, kunne man bagefter analysere talen og fremdrage en række sammenhænge der udgjorde et overraskende regelmæssigt mønster. Social baggrund bestemmer sprogbrug. Hermed var den amerikanske sociolingvistik født, og den fik mange tilhængere i løbet af kort tid.

I Danmark var det Mogens Baumann Larsen som introducerede sociolingvistikken. Han havde selv udført feltarbejde på Bornholm og tog i slutningen af 60'erne til USA for at sætte sig ind i arbejdet på Center for Applied Linguistics i Washington. Baumanns undervisning inspirerede et par specialer, men det var først da Kjeld Kristensen i 1973 optog i alt 119 informanter i Vinderup, Vestjylland, at man kan sige at sociolingvistikken havde slået rod i Danmark.

Interessant nok var Kjeld Kristensens informanter altså ikke fra byen, og det var faktisk dialektologerne der adopterede metoden, jf. listen ovenfor, indtil projekt By-sociolingvistik i 1980'erne gik i gang i København, nærmere betegnet Nyboder. Til gengæld betyder dialektologernes import at vi nu her i 2005 har hele syv forskellige undersøgelser pænt fordelt over landet, som vi kan trække på i vores forsøg på at vise hvordan sproglige ændringer i udtale, sætningsbygning og ordforråd kan afdækkes.

Hvad er problemerne?

Problemstillingerne i projektet kan sammenfattes under tre overskrifter:

- forholdet mellem feltarbejde og analyserne bagefter
- sprogets historicitet og feltarbejdets
- forklaringsmuligheder

Feltarbejdet

Sociolingvister skal have folk til at sige noget – ellers har de ikke noget at arbejde med. Men folk siger jo ikke noget sådan uden videre. Det betyder at der skal etableres en relation mellem en interviewer og en informant (en taler), som er så tæt at informanten vil sige noget, og så intim at informanten efterhånden tør op, så han eller hun taler så nogenlunde som han plejer (hvad det så ellers vil sige – det kommer vi tilbage til). Resultatet af dette paradoks – at vi gerne vil have folk til at tale med os, som de taler til folk de kender godt uden at de i virkeligheden kender interviewererne overhovedet – er blevet til metoden 'det sociolingvistiske interview'.

Et sociolingvistisk interview er ikke et rigtigt interview, for meningen er at det skal blive en 'almindelig' samtale. Men det er ikke en samtale før informanten vil det – og for øvrigt skal interviewereren vide en hel masse om informantens baggrund før

interviewer og informant sammen kan bevæge sig over i samtalen. Det kræver hele interviewerens talent som feltarbejder.

Hermed har jeg antydnet at man ikke bare kan sammenligne dem som man kan med almindeligt stangtøj. Men sammenlignelige skal de jo være; ellers giver det ingen mening at opgøre resultater fra dem alle på én gang og fordele dem på grupper af informanter som har samme baggrundsvariable, fx mandlige landboer over 40 fra Odder-egnen.

Hvilken stilart tales der i og hvorfor?

I sociolingvistikken har man længe forsøgt at finde den gyldne kode for hvordan man kan være sikker på at man sammenligner nogenlunde ens størrelser. Den kode-lås der skal dirkes op, består i at finde frem til de kendetegn der med sikkerhed angiver at informanten taler i samme stilart som (alle eller mange af) de andre informanter, dvs. mere eller mindre formelt/uformelt, mere eller mindre kontrolleret/spontant. Indlysende nok har man her været på jagt efter hvad der bestemmer stilarten. Er det relationen mellem interviewer og informant, og hvordan dokumenteres den så i materialet? Er det emnernes art? Er det når informanten bliver særlig ophidset eller det modsatte?

Projektet kommer til at bearbejde dette problem om hvordan man finder stilarter, om ikke for andet så fordi man ellers vil kunne gå galt i byen. Hvis man ikke kontrollerer for stilart, sammenligner man i virkeligheden æbler og pærer. En person der var ophidset i 1970'erne, og derfor glemte alt om hvordan han eller hun gerne ville lyde formel, talte givetvis med en anden brug af varianter end en der dengang var stiv og formel i situationen. Og hvis sproget har forandret sig over i retning af den stilart som før var den afslappede, så kan man nemt komme til at overdrive sprogforandringen ved at sammenligne gammel formel stil med ny uformel. Omvendt kan man risikere slet ikke at kunne se sprogforandringen hvis man sammenligner gammel uformel stil med ny formel!

Stilarter før og nu

Men der kan også være noget helt andet på spil: Måske er det der er forskellen på dengang i 70'erne og det der sker nu i 00'erne, at man dengang havde flere stilarter end vi har nu. Det kan udmærket være at fx storbyens generelt hæsblæsende livsform har medført at hele formalitetsspektret er klappet sammen så man i København kun taler uformelt. Det forslag kan man kun af- eller bevise ved at se på sammenlignelige passager af tale. Er der overhovedet passager i de nye interviews som kan karakteriseres som præget af reserveret fremtræden? Har københavnere overhovedet et sprogligt festtøj? Selv fester er måske noget andet nu end de var dengang.

Sociolingvistisk interview eller antropologisk feltarbejde?

I de senere år er der opstået en ny form for sociolingvistik som er mere præget af etnografiske metoder og derfor opsøger folk der hvor de indgår i reelle sproglige praksisser, i rådgivningssamtaler, medarbejderudviklingssamtaler, møder, ansættelsesamtaler, lægekonsultationer og ikke mindst undervisning. Hvis man nu opsøger folket i de praksisser hvor de bruger sproget, så får man deres sproglige praksis i ufortyndet udgave, kunne man mene. Så kan man klare sig uden de besværlige sociolingvistiske interviews.

Det er rigtigt og vigtigt at der er forskel på hvordan man taler når man sidder alene med en interviewer, og når man er i kløerne på virkeligheden uden for intimsfæren. Interviewet mimer ganske vist noget, men det det efterligner, er nok snarere en samtale mellem venner end en arbejdslivspraksis eller en mediepraksis (som fx et medieinterview). Imidlertid har vi ikke meget valg hvis vi vil sammenligne et dengang og et nu. De tidligere undersøgelser har alle anvendt forskellige varianter af den sociolingvistiske interview-teknik, og for at kunne sammenligne bagud må vi bruge den samme.

Men hvordan etablere det samme med tyve-tredive års mellemrum? Skal det være samme interviewer? Det lader sig ikke gøre. Skal det så være interviewere der har samme alder som dem dengang havde? Det lader sig heller ikke gennemføre overalt, men i nogle tilfælde. Og skal intervieweren have samme køn? Heller ikke det kan vi garantere. Men er det så overhovedet samme situation? Svaret er et "Ja, tilstrækkelig meget den samme til at vi kan sammenligne!"

En af forskellene mellem dengang og nu er at vi vil forsøge at optage samtalerne i så god en lyd kvalitet at der kan anvendes instrumentalfonetiske metoder på materialet. Det vil i givet fald være første gang at dette sker i denne målestok i Danmark, men det giver igen den fare at et *head set* med mikrofonen på kinden helt tæt ved lyd kilden kan virke fremmedgørende hvis ikke informant og interviewer hurtigt lærer at omgås det på den eneste rigtige måde, dvs. glemmer alt om det!

Hvad er årsagerne til sprogforandringerne?

Endelig er der så det med forklaringerne. Hvad skal der til for at forklare udviklingen fra forrige århundredskifte hvor Danmark var et landbrugsland, og til i dag hvor Danmark mere og mere ligner et multilingvalt informationssamfund? Er det samfundsændringerne der har bestemt sprogændringerne? Eller for at være mere præcise: Vi kan formentlig se forandringer på i det mindste følgende sproglige områder: *det lydlige*: folk bruger andre varianter eller benytter visse typer hyppigere end de gjorde før; *det morfologisk-syntaktiske*: folk bruger andre konstruktioner eller benytter visse af dem hyppigere end før (og andre sjældnere); og *det semantiske*: folk bruger nogle helt nye ord og har glemt andre; måske er der kommet flere engelske, arabiske og tyrkiske gloser.

Men hvordan nu med de forskellige sproglige ændringer: Hænger de sammen så de har samme rytme, samme geografiske fordeling, samme sociale determinanter? Næppe. Og hvis det ikke er tilfældet, så vil der være behov for at finde forskellige årsager til forskellige sproglige ændringer. Det vi er inde på her, plejer man at kalde problemet om interne årsager til sprogforandring over for eksterne.

Alt dette og mere til vil vi vende frygteligt tilbage til i løbet af de foreløbig fem år vi har fået til arbejdet med *sprogforandringer i virkelig tid*.